

KİNDİ'DE İLİMLERİN SINIFLANDIRILMASI (1)

Yazan: A.Cortabarría Beitia, o.p.

Fransızcadan çeviren

Doç.Dr. Emrullah Yüksel

Bilgiyi sınıflandırma fikri, iki gayeyi hedef alan çok eski bir meseledir: Çeşitli ilimlerin tanımını yapmak ve onlar arasında derece sıralaması kurmaktır. "Risâle fî kemmiyet kutub Aristo" sundan başka, Kindî'nin çok sayıda bildiğimiz kitaplarından hiç biri bu konuya tahsis edilmemiştir. Çünkü biz onun sosyal ilimlerin sınıflandırılmasına dair kitabının metnine sahip bulunmamaktayız (2). Bununla beraber yazılı eserlerinin çoğunda o, arada sırada filan veya filan ilimden, konusundan, değerinden ilimlerin derece sıralamasındaki yerinden ve bilginin diğer sahalar ile olan ilişkisinden bahseder.

Bu sayfaların gayesi, Kindî'nin çeşitli risâlelerinde ilimlerin sınıflandırılmasına ait söylediklerini bir araya getirmektir: Gaye felsefeye ait külliyat içindeki maddenin sıkıcı dağılımını ortaya koymaktır. Antik veya Ortaçağın birçok müellifleri için olan durumun tersine, bu konuda zaten özel hiç bir inceleme ve bilhassa birçok arap filozofları için de herhangi bir araştırma yoktur (3).

(1) Bu makâlenin aslı "A. Cortabarría Beitia: La classification des sciences chez al-Kindi (Melanges de L'Institut Dominicain d'Etudes Orientales, 11), Cairo, 1972, p. 49-76" da yayınlamıştır.

Burada bu makalenin fotokopisini temin ederek bize tercüme imkânı veren Dr. Ali Uğur beye teşekkürlerimizi sunmayı bir borç biliriz.

(2) Kitâb aqsâm el-'İlm el-unsî. Krş. G.N. Atiyeh, el-Kindi: The Philosopher of the Arabs, Rawalpindi, 1966, s. 154.

(3) İlimlerin sınıflandırılması konusu bazı islâm filozofları tarafından çok açık bir biçimde işlenmiştir, meselâ Farabî "İhsâ' el-'ulûm" da (A. Gonzalez Palencia, Madrid, 2. Baskı, 1953), bu eser "De scientiis" içinde Dominique Gondisalve tarafından yeniden elden geçirilmiştir (Basan, M. Alonso, Madrid-Grenade, 1954); Kurtubalı İbn Hazm, "Merâtib el-'ulûm ve Risâle el-tawqîf 'alâ şâri' el-necâb" içinde, Gazzâlî çeşitli eserlerinde; el-Hawârizmî; İbn Haldun, "Mukaddime" sinde v.s., v.s. Gardet-Anawati'nin Introduction à la Theologie musulmane'ında Paris, 1948, bu sınıflamaların bazıları bulunmaktadır. Elbette Ortaçağ müellifleri bu konuyla ilgilendiler ve

Kindî'nin ilimleri sınıflandırması daha çok geneldir ve o hiç bir yerde onları düzenleme niyeti göstermez. Çünkü o elbette bilinen eserlerinde meseleyi asla kendisi için ele almamaktadır.

Onun sınıflandırılmalarının en önemlisi, Aristo'nun kitaplarının sayımını incelediği zaman verdiği ve o gerçek bir filozof olmak için onları bilmenin gerektiğini söyler. Bütün bu sınıflamalar ilimlerin derece sıralamasına dayanmaktadır. Kindî yunan düşüncesini en tabii şey olarak benimsemektedir.

Ben, bu çalışmanın birçok kısımlarında, önce ilimlerin derece sıralaması kayramundan başlayıp, sonra da sınıflamalardan her birini inceleyerek ilimlerin Kindî tarafından yapılan sınıflandırılmasının çeşitli görünüşlerini sergileyeceğim. Kindî'nin risâleleri için, ters bilgi hariç, Dr. Ebû Rîda'nın arapça yayınladığından istifade edeceğim (4).

I. İLİMLERİN DERECE SIRALAMASI

Kindî, yunan geleneği dizisinde, yüksek ilimlerin başarısının bilhassa felsefî ilimlerin büyük bir kısmı ile aşağı ilimlerin bilgisine bağlı olduğunu düşünmektedir. Çünkü bu aşağı ilimler prensipleri ve delilleri verir. Onlarsız yüksek ilimlerin sahasına girilemez. İşte ilimlerin derece sıralamasını ve aralarındaki tesiri gerektiren budur. Kindî'nin eserlerinde oldukça sık sık tekrar ettiği bu fikir, gerçekte ilimlerin bir sınıflandırılmasını içine almaktadır.

(Sayfa 215'den devam)

yunanlılardan, araplardan ve yahudilerden alınan çeşitli sınıflandırmaları hesaba kattılar. Yol göstermek için bu konuyla ilgili bazı çalışmaları bildiriyorum: Salvador Gomez Notagales, *Teoria y clasificacion de la ciencia segun İbn Hazm*, IX Centenario de Aben Hazm içinde Cordoba, 1963, s. 65-85, Hussain Mones, *Classificacion de las ciencias segun İbn Hazm*, Revista del Instituto de Estudios Islâmicos en Madrid içinde, c. XIII, Madrid 1965-1966, s. 7-15; M. Asin Palacios, *Un codice inexplorado, del Cordobés İbn Hazm, al- Andolus içinde* II, 1934, bilhassa 9-13, 46-56 sayfalar; J. A. Weishçipl, O. P., *Classification of Scinences in Medieval Thought*, Mediaeval Studies içinde, c. XXVII, 1965 s. 54-90; Türker-Küyel, *La classification des sciences, selon Cumal Al-Falsafa d'İbn Kindî Araştırma içinde*, 1967, Ankara, s. 47-61. Hawârizm'in Mefâtih el-'ulûm'u ile ilgili olarak bak. G.E. Bosworth, *A pioneer arabic Encyclopaedia of the Scinences*; al-Havarizmi's *Keys of the scinences*, Isis içinde, c. 54, nu. 175, 1963, s. 97-111. Aynı şekilde bak. M. Asin Palacios, *Bosquejon de un diccionario tecnico de filosofia musulmanas*, Revista de Aragon içinde, Zaragoza, 1903, V. s. 179-189 ve 343-359. Bu araştırma, les Obras Escogidas, II ve III'de yeniden yayınlanmıştır. De Historia y Filologia Arabe, Madrid, 1948, s. 171-251.

(4) Resâ'il el-Kindî el-felsefiyye, c. I, 1950; c. II, 1953, Kahire, Bu eser daha sonraki notlarda kısaltma ile "Resâ'il" olarak belirtilmiştir.

Bilindiği üzere, Kindî'nin risâlelerinin çoğu, psiko-matematik ilimlere ayrılmıştır (5), fakat, Kindî fizik ve matematiğe ait eserler içinde felsefî sırayla ilgili çok sayıda düşüncelerin bulunduğunu unutmaksızın bazı felsefî eserleri de bırakmıştır. Bu ise, onun için tıpkı bir lisandaki harfler, sesler ve cümleler gibi ilimlerin birbirleriyle karşılıklı münasabette bulduklarını ve birbirine uygun bir tarzda birleştiklerini göstermektedir. O, bu konuda, "Soğukun yüksek alanda ve sıcakın alçak alanda bulunması" na dair yazdığı kitabında, okumamış bir kişi (recül ümmî) nin, kelimeler içinde kendi şekilleri, ait olduğu esesleri ve değerleri ile alfabesinin harfleri nasıl ise öylece kitapların yazıldığı lisanı bilmedikçe, o kitapları öğrenemeyeceğini söylemektedir. Eğer o bunların hepsini bilmiyorsa, onun bu kitapları okumayı öğrenmekten umudunu kesmesi gerekecektir; tersine, eğer bütün bu ayrıntıları biliyorsa, onları okumak ona kolay olacaktır. Kindî şöyle bir sonuca varmıştır: İlimler içinde birinci, ikinci ve üçüncü diye bir sıra vardır. Ve daha önce birinciye sahip olmadan ikinci, ikinciye sahip olmadan önce de üçüncü elde edinilemez. İşte bundan dolayıdır ki, o, birçok insanların düşündüğünün tersine bir yol izlemektedir. Herhangi bir ilmin tetkiki "istendiği zaman ve diğer bütün ilimlerden önce" ele alınamaz (6). O, "Denizin alçalması ve kabarması" risâlesinin sonunda anlatılan her şeyin, diğer ilimlerin prensipleriyle aydınlatılmış olan bütün sanatların prensiplerinin çeşitli kaynaklardan alınmış olduğunu doğruluyorsa, şu halde bunda şaşılacak bir şey yok, öyle ki tek yönde açıklamada bulunmak veya eşyayı ispatlamak imkânsızdır (7).

Biraz sonra, girişle ilgili (propédeutique) tamamıyla meşhur ilimlere dair Kindî'nin düşüncesinin aşağıdaki nokta üzerinde bulunduğunu söyleyeyim: Matematiğe değin ilimler, mantık ve tabii ilimler, yüksek ilimlere temel verirler. Öte yandan çok değişik konulardaki Kindî'nin yazılı külliyatı, haddizatında, ilimlerin derece sıralaması ve aralarındaki tesiri konusunda derin kanaatini ispat etmektedir. M. Henry Corbin, Kindî hakkında şöyle yazmıştır: "İmdi, İslâm'da Şahrazûrî gibi ona dair bazı biyografi yazarlarının yazdıklarının tersine, Kindî'nin mevcut eserleri, bize, onun yalnız bir matematik ve geometri bilgini olduğunu değil, aynı zamanda o sırada bu kelimenin sahip olduğu tam anlamında bir filozof olduğunu da göstermektedir. Kindî, astronomi, astroloji, müzik, aritmetik, geometri... de olduğu kadar metafizik ile de ilgilenmiştir.. O, tabii ilimlerin çeşitli dalları ile ilgilenmiştir. meselâ ilâçlar bilgisi (pharmacologie)... Kısacası, o, Fa-

(5) İbn Nedim, Fihrist'inde daha önce Kindî'yi ilimler konusundaki kabiliyetinden dolayı bir tabiat filozofu olarak sınıflamıştı (Kahire neşri, s. 255). İ. Madkour La place d'al-Fârâbî, dans l'ecole philosophique musulmane, Paris, 1934, s. 5; A.F. al-Ahwanî, el-Kindî, M.M. Sharif i'inde, A History of muslim Philosophy, c. I, s. 423-424.

(6) Risâle fi l-'illa elletî lehâ yebrudu a'la l-cevv ve yeshunu mâ karube min el-ard, Resâ'il..., c. II, s. 92.

(7) Risâle fi l-'illa el-fâ'ila lil-medd ve l-cezr, Resâ'il..., c. II, s. 133.

rabî, İbn Sina, Nas'reddin Tusî ve diğer çoklarınınunki gibi olmuş olması gerekli cihanşümül düşüncede bu filozof tipini iyice yaymıştır ” (8).

GİRİŞLE İLGİLİ İLİMLER

Kindî, Aristo'nun kitaplarının sayımına ait risâlede bu filozofun yazılı eserlerini saydıktan sonra, kesin bir ısrarla, gerçek bir filozof olmak isteyene onların okunmasının zorunlu olduğunu, fakat bu okumanın girişle ilgili ilimlerin incelenmesinden önce gelmiş olması gerektiğini, onlarsız bir kimsenin hayatı boyunca felsefe araştırması yapsa bile, hiç bir zaman asıl özü kavrayamayacağını ve ezbere birkaç kavram öğrenmekten başka bir sonuca sahip olamayacağını belirtmektedir.

Kindî'nin bu parçada sözünü ettiği girişle ilgili ilimler, aritmetik, armoni, geometri ve astronomidir.

Aritmetik, basit sayı ilmidir, yani hesap, toplama, çıkarma, çarpma ve bölme ilmidir. Armoni de sayı ve miktar ilmidir, fakat uyumsuz ile uyumlunun ayrımı nedeniyle sayılar arasındaki münasebetler ve uyuşma açısındandır. Geometri değişmez nitelik ilmidir, yani ölçü ilmidir. Nihayet astronomi, kâinatın şeklini, onların hareketlerinin sayısını, dünya kitesiminin hareketlerinin süresini incelemeyi konu edinen değişen nitelik ilmidir. Kindî, eski anlayışa göre, astronominin konusu olan gök âlemi cisimlerinin yaratılmamış ve bozulmamış olduğunu tahmin etmektedir. Onlar, kendilerinde hiç bir bozulma prensibine sahip olmadıkları için onların kaybolması veya tahriri yalnız ve yalnız ilâhi iradeye bağlıdır (9).

Önem sırasına gelince buna göre girişle ilgili ilimler ard arda dizilmektedir. Kindî, onlardan sayı ilminin birinci olduğunu söyler, çünkü eğer sayı mevcut olmazsa sayılı şeylerin hiç biri, ne sayıların bileşimi, ne sayılı şeyler arasında sıra, ne yüzölçümü, ne hacim, ne zaman, ne hareket, ne de ölçüler var olacaktır. Sonra kesin ispatlarla belirlenen geometri gelir, onun da peşinden sayı ve ölçüyü içine alan astronomi ve nihayet armoni içinde, sayı, ölçü ve astronomi arasında armoni gelir, çünkü gerçekte armoni her şeyde vardır diyor o: Seslerde, kâinatın yapısında ve beşerî ruhlarda. Bu parçayı okurken elbette sayı ve armoninin pitagorcu teorisini düşünmekten kendimizi tutamıyoruz. Ve Kindî, geniş bilgi için, okuyucuyu armoniye dair yazdığı büyük kitabına (10) göndermektedir.

(8) Histoire de la philosophie islamique, Éditions Gallimard, 1964, s. 218-219.

(9) Resâ'il..., c. I, 376-377.

(10) Söz konusu olan G. Flügel'in kısmî listesinde bulunan Kitâb risâletihî el-kubrâ fil-te'lif'dir, Kindî'de, gennant der "Philosopher der Araber", Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes'da, c. I, not, 2, Leipzig, 1857, Bu risâlenin arapça metni, Zekerîya Yûsuf tarafından Bağdat'da 1962'de "Mullefât, el-Kindî l-mûsikiyya" içinde (s. 121-143) Risâlelerin beşincisi olarak "el-risâle l-kubrâ fî l-te'lif ev l-kitâb el-a'zam fî l-te'lif" adı altında yayımlanmıştır.

Kindî'nin vardığı sonuç aşağıda olduğu gibidir: Bu dört ilimden yoksun bulunan kimse, nicelik ilminden, nitelik ilminden ve cevher ilminden de yoksun olur, o halde bu kimse, felsefe ilminden de yoksun kalır. Zorunlu aynı sebepten dolayı, felsefeden önce, girişle ilgili ilimlerin, mantığın ve tabii ilimlerin incelenmesi gerekmektedir (11).

Şimdi biz, Kindî'nin mantık, matematik ve tabii ilimlerin zorunluluğuna ait düşüncesini daha ayrıntılı olarak gözler önüne sereceğiz.

MANTIK, MATEMATİK VE TABİİ İLİMLER DİĞER YÜKSEK İLİMLERİN HİZMETİNDE

Mantık, baştan beri müslüman filozoflarca çok beğenilmiştir. Kindî, bugün için kayıp olan (12), mantığa ait birkaç risâle yazmıştır. Öyle geliyor ki onun mantığa ait doktrinleri çok az tanınmış ve müslüman Batıda büyük bir itibara kavuşmamıştır. Gerçi, İbn Sa'îd el-Endulusî, "onun ilimlerin yetkin ustası ve bilgisinin bütün ilim branşlarına uzanmış olması nedeniyle, üstün nitelikli müslümanlar arasında Kindî'ye seçkin yer veren hususu "yazmış olmasına rağmen, bu arada, tahlil sanatını ihmal ettiğinden dolayı Kindî'nin mantık kitaplarından pek o kadar faydalanılmadığını söylemektedir ki bu görüşü Kiftî de "Ahbâr el-Hukemâ" da ifade etmiştir. Bununla beraber İbn Ebî Useybi'a, "Kitâb 'uyûn el-enbe' fî tabakât el-eṭibbâ' "da, İbn Sa'îd'in tenkidinin doğru olmadığı kanısındadır (13).

Porfir'in İsağojisinin, müslüman-arap felsefesinde, mantık kitaplarına tamamlayıcı olarak bilhassa Kategoriler kitabına önemli bir etkisi olmuştur. Hatta o, meselâ Kindî'nin bir talebesinin meydana getirdiği "Liber introductorium in artem logieca demonstrationis" gibi, çok sayıda taklitlere sahiptir (14). "İ. Madkour, doktrinal açıdan, arapça olarak İsağojinin şansının büyük olduğunu yazıyor; o derinliğine incelenmiş ve birçok kez şerh edilmiştir. Kindî, o kolay anlaşılır bir şey olduğu için bütün öğrencilerin onunla başladıkları bir kitap olduğunu söyler" (15).

(11) Risâle fî kemmiyyet kutub Aristo, Resâ'il, içinde, c. I, s. 378.

(12) Resâ'il..., c. I, S. 12-13.

(13) Fazla ayrıntı için, bak. D. Cabanelas, A proposito de un libro sobre la filosofia de al-Kindî, Verdad y Vida'da, Madrid, 1952, 268-269 ve A.F. al-Ahwani, a.g.e. s. 425, G.F. Hourani'nin yeni bir çalışması, The early growth of the secular sciences in Andalusia, Studia Islamica da çıkmıştır. XXXII, 1970, s. 143-156, konu olarak Müslüman İspanya'da ilmi ele alır ve biyografik kaynaklar verir.

(14) G.N. Atiyeh, a.g.e., 163-164. M. Alonso, S.J. Traducciones del Arceadiano Domingo Gundisalvo, al-Andalus'da, c. XII, 1947, s. 329-331.

(15) İ. Madkour, L'Organon d'Aristote dans le monde arabe, Paris, 1934, s. 70 vd.

Tam bir filozof olabilmek için onların gerekliliği nasıl ise, "Risâle fî kemmiyeti kutub-ı Aristo", Aristo'nun kitaplarının önemini ve sırasını belirtmeye yöneltmiş bir kitaptır. Aristo'nun kitaplarının incelenmesi, bilhassa felsefenin incelenmesi, mantık, matematik ve tabii ilimler gibi bazı ilimlerin incelenmesinden önce gelmiş olmalıdır. Aristo'nun mantık kitaplarının tasviri, onlardan her birinin sayısını ve konusunu gösteren bu kitapta önemli bir yer tutmaktadır.

Hatta mantık, prensiplerini tabii ilimlere dayandırabilmektedir. Kindî, "Risâle fî ennehu tûced cevâhir lâ ecsâm" a şöyle diyerek başlar: "Sen bana maddî olmayan cevherin varlığına dair bazı şeyleri sana yazmamı istedin.. Peki öyleyse! Bu meseleleri inceleyen kimse tarafından açıkça anlaşılmış olanlara uygulanan mantık prensipleri için, bunu ancak tabii şeylere ait ilmi inceledikten sonra yapmalıdır" (16).

Ayrıca, mantıkî istidlâllerin kullanışı, bizzat Kindî'nin Porfir'in İsağojisinin prensiplerini kullanacağını içinde haber verdiği Trinite (teslis-üçleme) ye karşı olan küçük risâlesini (17) de unutmaksızın, felsefî risâlelerinde, bilhassa "Kitâb fî l-fesefe el-ülâ" da, apaçaktır.

Kısacası, Kindî, kendisi için gerçek bir âlet olmuş olduğu söylenebilen böyle bir mantığı kullanmıştır. Mantığa ait bu âlet anlayışı, zaten bütün İslâm felsefesi tarafından benimsenmiş, İbni Sina mantığın "bir âlet ilmi" (18) olduğunu söylerken bunu ne kadar da iyi ifade etmiştir.

Matematiğe gelince, Kindî'nin bu konuda bir çok risâle yazdığı bilinmektedir. Gerçekte, el-Macestî'ye dair kitabı, fizik ve hatta metafiziğe giriş için olduğu gibi, aritmetik ve geometriye ait sağlam temellere dayanan bilgileri kapsamaktadır. el-Macestî'yi anlamak için, matematik ilimlere ait iyi bir bilgi gerektiğini bilen ve aynı şeylere dair konu dışı yazılarla eserini doldurmak istemeyen, okuyucuyu fizik, optik, küreler, aritmetik ve cebirle ilgili yazılmış eserlerine baş vurdurmaya dikkat eder (19). Basit bir merak olarak, Ebu'l-Hasan 'Ali b. Ahmed el-Nesevî'nin Kitâb el-Muğnî'de, Kindî'nin aritmetiğe ait kitaplarında karışıklık ve söz uzunluğu (itnâp) bulunduğunu söylediğini hatırlatalım (20).

(16) Resâ'il..., c. I, s. 265.

(17) A. Perier'de Kindî'nin bu küçük risalesinin metni görülebilir. Yahyâ Ben 'Adî, un philosophe arabe chretien du Xe siècle, Paris, 1920, s. 186-191, Appendice, I, s. 118-128.

(18) N. Rescher bu konuda şöyle yazmaktadır: "Kindî'nin mantık konusundaki esas başarısı, araplar arasında mantık çalışmalarına başlamasına ait münasebeti idi. Kindî'nin tercüme edilmiş metinlere sıkı bağlılığı, İslâm'daki mantık çalışmalarının nûmunesini ortaya koymuştur. Daha ilerde: "Serahsî (840-899), mantık dahil çeşitli sahalarda çalışmalarını sürdüren Kindî'nin talebesi idi". Krş. The Development of arabic Logic. University of Pittsburgh Press, 1964, s. 103 ve 109. İ. Madkour, a.g.e., s. 49-53.

(19) F. Rosenthal, Al-Kindi and Ptolomy. Studi Orientalistici in onore di G. Levi della Vida içinde, c. II, Roma, 1956, s. 440-441.

(20) J. Samsó Moya, Estudios sobre Abû Nasr Mansûr b. 'Ali b. 'Iraq, Barcelona, 1969, s. 11.

Kindî, yazdığı eserlerinin çoğunda, önsözden sonra, adı geçen eserlerde, ispatlarının temeli olacak olan matematik sırasının bazı prensiplerinin sayımını yapmaktadır. Risâle fî îzâh tenâhî cirm el-'âlem (21), Risâle fî mâhiyyet mâlâ yumkin en yekûne lâ nihâyete lehu, ve-mâ llezî yukâl: lâ nihâyete lehu (22), Risâle vahdâniyyet Allâh ve tenâhî cirm el-'âlem (23) ve Risâle fî l-ibâne enne sucûd el-cirm el-aksâ ve-tâ'ate-hu li-llâh (24) için olan durum işte böyledir.

Matematik, tabii ilimler (fizik, optik v.b.) sahasına ait olan bazı meselelerin incelenmesi için, önemli bir âlettir. Böylece kâinatın yapısını inceleyen Kindî, "Dört elemanın ve en uzak cismin kürevî yapısına (25) ait eserin sonunda şöyle diyecektir: "Matematikle dünya cisminin yuvarlak olduğunu ispatlayabiliriz". O, daha yukarıda adı geçen "Risâle fî îzâh tenâhî cirm el-'âlem" de, eğer matematiği bilmediklerinden dolayı burdakilerin tersini düşünen varsa, onların mantikî istidlâli anlamadıklarını ve tabiatın alâmetlerini bilmediklerini söyler (26). Kindî, daha önce zikredilen risâlelerde, nicelik, zaman, hareket v.b ler ile ilgili fiziko-matematik kavramlar üzerine kurulmuş ispatları (27) ve delilleri için âlemin sonluluğu lehine matematik metodu kullanmaktadır (28).

Matematiğin incelenmesi, tıbbın bazı yönlerini anlamak için de gereklidir. Biz, bu konuda "Risâle fî ma'rife kuvâ l-edviye l-murekkebe" de tipik bir misâle sahibiz ki orada eskilerin daha önce sıcaklık, soğukluk, nemlilik ve kuruluk gibi dört niteliğin her birinde ilâçların dört şiddet derecesini tanıdıkları, fakat terkîp edilen her ilâcın hararet, soğukluk vb. nin derecesini aydınlığa çıkarmak işi önünde gerilemiş oldukları söylenmektedir. O, bunu yapmak için çeşitli ilâçların şidetinin

(21) Resâ'il..., c. I, s. 185-192.

(22) Resâ'il..., c. 1, s. 194-198. Bu Risâle, N. Rescher ve H. Khatchadorian tarafından kısa bir girişle İngilizce'ye tercüme edilmiştir. Al-Kindî's Epistle on the Finitude of the Universe, Isis içinde, 1965, s. 426-433.

(23) Resâ'il..., c. I, s. 201-207.

(24) Resâ'il..., c. I, s. 256.

(25) Resâ'il..., c. II, s. 53. Bu risâle için bak. N. Rescher ve H. Khatchadourian'ın İngilizce tercümesine: Al-Kindî's Epistle on the Concentric structure of the Universe, Isis içinde, 1965, s. 190-195.

(26) Resâ'il..., c. I, s. 187.

(27) Ahmed Fouad El-Ahwany, Al-Kindî, A Histor of Muslim Philosophy içinde, M.M. Sharif tarafından yayımlanan ve giriş yazılan kolektif bir çalışma, c. I, Wiesbaden, 1963, s. 531. Söylediğimiz şey, Kindî'nin bazı risâlelerini yakından incelemiş herhangi bir kimse için açıktır. N. Rescher, sisteminde matematiğin rolünü çok iyi belirtmiştir. "Matematik, evvelâ onunla bir ispat âleti olarak hizmet etmiştir. Güvenilir matematikçi, konusunu sırf matematik için geliştirir; fakat Kindî'ye göre matematik diğer ilimleri takip etmek üzere kullanılmak için bir çalışma âletidir". Krş. Studies in Arabic Philosophy. University of Pittsburgh Press, 1966 s. 7.

(28) A.F. El-Ahwany, a.g.e., s. 430.

geometrik ilerleyişine dayandırılan bir metodu kullanmaktadır (29). Orta çağda, Roger Bacon, terkip edilen ilâçlar ile ilgili şimdî adını zikrettiğimiz Kindî'nin kitabını anlamak için matematik bilgilerin gerekliliğinin iyi farkına varmıştır. Ona göre, "eğer onun devrine ait" latin tıbbı "nı açıklamakta başarı sağlanmıyorsa, bunun nedeni o insanların matematiği bilmemeleridir." "Kindî'nin dereceler konusunda öğrettiklerinin dışında bunun belirlenmesi imkânsızdır. Bu yol son derece güçtür ve herhangi bir kimse değişiklik yapmış olabileceği için onun zamanında latin doktorlarınca bu bilinmemektedir. Çünkü filozofların söz sanatını kullanmak isteyen herkesin büyük ve küçük eşitsizlik türlerinin, orantı türlerinin ve yazarın faydalı olduğunu söylediği çok çetin kesir kanunlarının yanı sıra herkesin kullandığı matematiği iyi bilmelidir" (30).

Diğer ilimlere ait meselelerin anlaşılması için temel bilgi olan ilimler arasında, Kindî, tabii olayların üstünde ve değişmez belli bir biçimde olan şeyin, yani metafiziğin tersine, hareket eden her şeyin ilmi olan tabii olaylar ilmini birçok kez belirtmektedir (31). Bu şekilde, o, daha önce sözü edilen "Soğukun yüksek alanda ve sıcakın alçak alanda bulunmasına dair yazdığı risâlesinde, orada söz konusu olan çeşitli problemlerin tabii olaylar ilmine sahip herhangi bir kimse için küçük ve kolay olduğu, bu konuda eksersiz yapmamış kimse için tersine onların zor ve çetin sanki kavranılamaz olduğu ve aklın tabii ilimlerde bu problemlerin çözümü prensibine katıldığı temel kuralından hareket etmektedir; oysa nasıl ki ona göre, ilk prensipleri, sebep ve kanıtları bilinmediği sürece bir ilmi elde etmekten umudu kesmek gerekir, aynı şekilde bu kitapta ele alınan meseleler ancak tabii ilimleri bilen kimseye açıktır (32). Daha ilerde bundan dolayı bazılarının gök küresinin

(29) Bu risâleyi giriş ve notlarla yayınlayan L. Gauthier, şöyle yazmaktadır: "Şu halde, Kindî, ispatlayıcı gerçek bir karakter verdiği aynı zamanda, matematik, fizik, psikoloji ve mateafizik sıranın düşünme düzenleri üzerine kurulmuş yeni bir teori kurmaya çok özen gösterecektir. Krş. Antecedents grecoarabes de la Psychophysique, Beyrouth, 1939, s. 24.

(30) De erroribus Medicorum secundum Fratrem Roggerium Bacon de Ordine Minorum. Ed. opera hactenus inedita Roggeri Baconi, fasc. IX, Oxonii, 1928, s. 166-167.

Buradaki tırnak içindeki kısmı latince den Türkçeye bize kazandıran A. Ü. Ed. Fak. Öğr. üyesi Doç. Dr. Baki Dereli'ye teşekkür ederiz.

(31) Kitâb fîl-felsefe l-ülâ, Resâ'il..., içinde, c. I, s. 111, Krş. Risâle fi l-ibâne 'an tabi'at el-felek muhâlîfe li-tabâ'i el-anâsir el-erba'a, Resâ'il..., içinde, c. II, s. 40, orada şöyle yazıyor: "Sen, tabii olaylar ilminin, hareketli şeylerin ilmi olduğunu bilmelisin, çünkü tabiât Allah'ın hareketli ve hareketsiz olan şeylerin bütün prensibini yarattığı özelliştir. Böylece hareketli şeylerin özelliğini daha iyi açığa vuran bu şey, onların hareketleridir, çünkü onlar kendi ayrımları ile hareketli şeylerin özelliğini ayırttettirirler..." Bu Risâle'nin N. Rescher ve H. Khatschadourian tarafından kısa bir girişle İngilizceye çevrilmiş olduğunu okuyucuya hatırlatalım: Al-Kindî's treatise on the distinctiveness of the celestial sphere, Islamic Studies içinde, c. 4, 1965, s. 46-54.

(32) Resâ'il..., c. II, s. 91. Aynı eser, s. 40.

dört elemanı (ateş, su, hava ve toprak) in bir karışımından meydana geldiğini savunduklarını söyleyecek, bu, onların (Kindî'ye göre) tabii ilimler sahasındaki bilgisizliğidir (33). Risâle fi 'illet el-kevn ve l-fesâd'ın sonunda onun dediklerini aynen bu manada anlamak gerekmektedir: "Astronomi ve tabii olayları bilen kimse için anlatılmış olan her şey açıktır; o konuda iyi bir bilgi sahibi olmayan kimseye gelince, o, söylediğimiz konuda büyük bir şey anlamış olmayacaktır, bunun da sebebi astronomi ve tabii olaylar ilmine ait bilgisini kısıtlıdır" (34).

Bütün bundan, ister onların prensiplerini onlara isnat etmelerinden dolayı, ister doğru akıl yürütme yolunu onlardan öğrenmelerinden dolayı olsun, diğer ilimlere göre, mantık, matematik ve tabii ilimler gibi bazı ilimlerin, gerçeğe ulaşmak için vasıtalar olduğu sonucunu çıkarmak gerekmektedir. Hiç bir şey artık, Kindî'nin, her ilmin özel ve kapalı bir şey olduğunu sayan bilgisinin cihanşümül kavramına aykırı olmayacaktır. Eğer arap filozofu için hakîm ideali, çabasız, araştırmaz, uygulamasız ve zamansız katedilemeyen uzun bir yol gibi kendini gösteriyorsa, zaten o başka türlü nasıl olabilecektir? O, bu konuda, ilmî ve felsefî sisteminin diğer birçok noktaları için olduğu gibi yunan düşüncesine borçludur. G. N. Atiyeh bu hususta şöyle yazmaktadır: "el-Kindî, felsefeye giriş olarak mantık ve matematiği kabul etmekte İskenderiye okuluna ilişkin Aristoteles felsefesinin geleneklerini takip etmiştir" (35).

Kısacası, Kindî, bilgiye götüren yolda bu farklı merhaleleri, kurduğu zaman yunan düşünce hattı içindedir. P.F. Pareja'nın dediği gibi Kindî, felsefî incelemeleri ilerletmiştir. "O, incelemelerin, felsefe karakterli üçlü tecdrici yükselmenin cesur bir kahramanı olmuştur. Ve o ciddi felsefî bir çalışmanın ancak bu metodla yapılabileceği kanaatini taşımıştır. Girişle ilgili bu safha, önce mantık ve matematiğin incelenmesini gerektirmektedir; sonra fizik ve tabii ilimlerin incelenmesi gelir ve böylece kurulan temel üzerinde, metafiziğin problemlerinin açıklanmasına girişilebilir" (36).

II. DEĞİŞİK SINIFLANDIRMALAR :

Sosyal İlimler ve İlahî İlim

Kindî'ye göre ilimlerin bu iki yanlı bölünmesi, bilhassa elde etme usûlüyle ilgilidir. Çünkü bu ilimler arasında en temel fark, sosyal ilimlerin ilâhî ilmin tersine, araştırma, şahsî çalışma, çaba ve zamanla elde edilir olmasıdır.

(33) Resâ'il..., c. II, s. 45. N. Rescher ve H. Khatehadourian'ın İngilizce tercümesinde, s. 51-52.

(34) Resâ'il..., c. I, s. 237.

(35) G.N. Atiyeh, a.g.e., s. 34.

(36) İslamologia, c. II, Madrid, 1952-1954, s. 881.

Daha ilerde ayrıntılı olarak söyleneceği üzere sosyal ilimlerin doruğunda felsefe-i ulâ veya metafizik bulunmaktadır. İlâhî ilmin tersine, Kindî'nin bu sosyal ilimden daha açıkça söz etmesi, "Aristo'nun Kitaplarının Sayımına Dair" olan risâlededir, fakat bugün en çetin meselelerin ele alınmasını bize sağlayan onların çabalarının meyvesini bize bırakan eski filozoflara borçlu olduğumuz bilgiye dek uzandığında Kitâb fî l-felsefe ulâ'da Kindî'nin baş vurdukları, şüphesiz sosyal ilimlere aittir. Kindî, bir tek adam uzun süre yaşasa ve o derece de zeki olsa, gerçeğin keşfinin bir adamın eseri olmadığını belirtmektedir: O nesillerin eseridir. Gerçek, bütün milletlerin ortak malıdır ve bundan dolayı gerçek hakîm (sage), onu uzak ülkelerden olduğu gibi farklı ırklardan da gelse kabul eder (37).

İlâhî ilim, sosyal ilimlerden üstün bir ilim olan peygamberlerin ilmidir. Bu ilmin özü, çabasız, uygulamasız, zamansız ve girişle ilgili ilimlerin bir ön bilgisi olmaksızın sahip olunan ilim olmasıdır. O, vahiy ve risâlet vasıtasıyla ruhun belli bir arınma ve ilâhî ilhamın katkısı ile ilâhî irade tarafından elde edilir (38). Peygambere düşmanları kötü niyetle toz haline gelmiş kuru kemiklerin yeniden hayata nasıl kavuşabileceğini sorduklarındaki olayın gösterdiği gibi Peygamber (Hz.) Muhammed, bu tür bir ilimle donanmıştı. O yalnız Allah'ın ona ilham edebileceği bir cevabı onlara vermiştir ki o, en az kelimeler ve o kadar çok hikmet ile hiçbir zaman verilmiş olmayacak bir cevaptır. Böyle bir cevap, kaynağını hiç bir "insan felsefesi" nde bulamaz, sonucunu çıkarır Kindî (39).

Kindî'nin, sosyal ilimlere göre peygamberlerin ilâhî ilminin üstünlüğüne dair tezinde, mu'tezilenin olduğu kadar kendisinin İslâmî inancının da tesirini görmek gerekir, bundan dolayı Gazzâlî'nin benimseyeceği tez, vahye dayalı ispatın, felsefî ispata üstün olduğudur. Diğer İslâm filozofları, iman delilleri üzerine felsefî delillere sırada öncülük verirler (40).

Kindî'ye göre ilâhî ilmin veya peygamberliğe değin bilginin belli bir tarzda ilmî bir ölçü olduğunu ilâve edelim, bu anlamda ki, yoktan yaratılma ve cesetlerin

(37) Resâ'il., c. I, s. 102-104. R. Caspar ve P. Ruffinengo, De l'art d'utiliser avec reconnaissance les cultures étrangères, selon al-Kindî le "philosophe" (IXe siècle), Ibla içinde, 1968-2, no 122, s. 295-299.

(38) Bu önemli deyimler yeni eflatuncu felsefeye aittir. Krş. R. Walzer, Greek into Arabic, Oriental Studies I, New Studies on Al-Kindî'ye ayrılan bölüm içinde, Oxford, 1962, s. 179.

(39) Resâ'il., c. I, s. 372-376. Kindî'nin baş vurduğu olay, Kur'an tarafından zikredilmiştir. XXXVI/78-82.

(40) Kindî'nin bu tutumu, kendisini kesinlikle mu'tezilenin aklı Teolojisine yaklaştırır ve Farabî, İbn Sina gibi hatırı sayılır daha sonraki birçok İslâm filozoflarından da ayırır. Fakat bu hususta herhangi bir kimse, Kindî ile, daha sonraları felsefe ile olan ilgisini kestüğünü ve tamamen bir mutasavvıf olduğunu ilân eden bu şekilde peygamberliğin üstünlüğünü ve müstesna yerini açıklayan Gazzâlî'yi karşılaştırabilir". Krş. R. Walzer, a.g.e., s. 180.

dirilmesi gibi bazı tezler, bu ilâhî ilimde sonradan onlar akli deliller ile desteklenebilse bile kendilerinin haklılığını tam olarak görmekteyler. Aslında biz kendimizi iman ile akli uzlaştırmak için bir çaba karşısında bulmaktayız. Kindî'nin iman veya dinle ilgili bütün şeyler için kaynağı Kur'an, akılla ilgili olan şey için de yunan felsefesidir: O, Eflâtun, Aristo ve Silpicius, Porphyre, Proclus gibi son dönem filozoflarından, İslâmın ve Hıristiyanlığın umumî itikatlarına değinen bazı noktalar için de R. Walzer'in gösterdiği gibi Jean Philopon'dan etkilenmektedir (41).

Nihayet Kindî'ye göre, bu ilâhî ilim veya peygamberliğe ilişkin bilgi, meselâ daha çok uygun bir şekilde düzenlenmiş hayal gücü üzerinde zihn (intellect) in faaliyetine bağlı olduğunu kabul eden Farabî'nin düşündüğünün tersine, Allah tarafından serbestçe verilmiştir. L. Gardet, bu konuda şöyle yazmaktadır: "Kindî'nin bazı doğrulamalarıyla bu fark görülmektedir. Peygamberin, Allah'ın iradesine doğrudan bağlantısı artık ortaya çıkmamaktadır. Bir insan, istenen yetenek ve değerlerle donatılmış olduğu andan itibaren hayalci gücünde peygamberliğe ilişkin tesiri almamazlık edemeyecektir. Seçimle olmakta olan şey, bir tabiat kanunu durumuna gelmektedir. Ayrıca, Kindî'nin gök bilimleri (cosmologies) ile Farabî'ninki arasında önemli bir fark olduğu belirtilmelidir. Kindî, ayrı müdrikelerden sudur eden semavî cisimlerin ruhlarına etki yaptırıyordu. Kindî, rüyaları ve keşfleri semavî ruhların insanî ruhlar üzerine faaliyeti ile açıklamaktadır. Farabî, insanî yeteneklere göre onların etkilerinde ayırım yaparak yalnız ve yalnız faal aklın tesiri ile yetinmektedir..." (42).

Kısacası, Kindî'ye göre sosyal ilimler ve ilâhî ilim bilginin sonsuz alanını içine almaktadır. Sosyal ilimler, esas olarak insan unsurlarına dayanmaktadır: Zekâ şahsî çaba, zaman, geçmişten gelen zihni miras... Halbuki ilâhî ilim, ruli tarafından muayyen hazırlığın katkısı ile Allah'ın irade sahasında kalmaktadır. Kindî'ye göre iki ilmin birbirine zıd olduğu söylenemez; daha çok üstünlüğün ilâhî ilme ait olduğu bir bütün içinde onların birbirlerini ahenkli bir şekilde tamamladıklarını söylemek gerekir. L. Gardet, bu hususta şöyle yazmaktadır: "Kindî peygamberliğe ilişkin ifadelere itimat ederek, fakat pişmanlık duymaksızın yunan düşüncesinin katkısından yararlanarak, söz konusu olan iki itikadı (yoktan yaratılma ile cesetlerin dirilmesi), akıl ve imanın mümkün olan ahengine göre, yerleştirmeye çok önem vermektedir" (43).

(41) Krş. L. Gardet, Le problème de la "Philosophie Musulmane", Melanges offerts à E. Gilson içinde, Toronto - Paris, 1959, s. 268-269.

(42) L. Gardet a.g.e., s. 273.

(43) L. Gardet, a.g.e. s. 268. İbn Rüşd, Kindî'nin yoktan yaratılma ve cesetlerin dirilmesi gibi meseleleri çözmek için vahye baş vurduğu ve bunu felsefeden çok kelâm espirisine yaklaştırdığı vakasını düşünmektedir. Aynı eser, s. 280. H. Corbin de bu konuda şöyle yazmıştır: "Kindî, âlemin yoktan yaratılması, cismanî diriliş ve vahi ile gaibten, haber verme gibi itikatların, ne kay-

BİRİNCİ VE İKİNCİ CEVHERLER İLMİ

Kindî, tam bir filozof olmak için zarureti belirttiği "Risâle fi kemiyet kutub Aristo" içinde Aristo'nun kitaplarını saydıktan ve girişle ilgili ilimlerin zarureti üzerinde ısrar ettikten sonra, yukarıda adı anılan maddelerde tanımlanabilir tüm muhtevanın, cevher ve örnek olarak gösterdiği nicelik, nitelik, nisbet, yer, zaman, fiil, infial v.b. basit ve mürekkep olan yüklemeler (predicats-mahmul) ilmine ait olduğunu söylemektedir. Kindî, muhtemelen Kategorilerin arkasından birinci ve ikinci cevherleri ayırıyor. Birinci cevher, doğrudan değil, fakat nicelik ve nitelik yoluyla duyularla kavranan duyulur şeylerin cevheridir. Bu birinci cevherleri ayırdeden husus, değişme, sürekli yükseliş, çokluk, sınırlamadır. Bu birinci cevherler ilmi, duyulur âlemin veya duyulur şeylerin ilmidir. İkinci cevherler ilmi, tersine makullerin ve akılla kavranan küllîlerin ilmidir. İkinci cevherler ilmi, değişmezlikle ve bütün geçip gitmenin ve değişmenin yokluğu ile ötekilerden ayrılmaktadır. Kindî, bu ikinci cevherler ilmine, şüphesiz aşağı bir ilim veya duyulur âlemin bilgisi olan birinci cevherler ilminin tersine, "felsefî ilim" ve hatta "üstün (âli) ilim" adını vermektedir. Bununla birlikte birinci cevherler ilmi çok önemlidir, çünkü ikinci cevherler ilmine, ancak birinci cevherler ilminin arasından varılabilir (44).

İkinci cevherler ilmi gibi birinci cevherler ilmi de, peygamberlerin ilâhî ilminin altında bir ilimdir. İşte bundan dolayı, Kindî'ye göre birinci ve ikinci cevherler ilminin, çok önemli faktörler olan çaba, zihni uygulama ve zaman ile edinilmesinden ötürü, "sosyal ilim" kategorisine girdiği sonucu çıkarılabilir (45).

Burada bana hatırlatma konusunda Kindî'nin "Kederleri Uzaklaştırma U-sûlü" adlı risâlesi gelmektedir, orada Kindî, makul âlemi gerçek vatan olarak takdim eder, ona göre gerçek hakîm kişi, duyulur âlemin fanî şeylerini bir tarafa bırakarak düşüncelerini o gerçek vatana doğru yöneltmelidir. Kindî, bu risâle için Eflâtun'dan ve Aristo'nun "Manuel d'Epictete" veya "Pseudo-Theologie" sinden etkilenmiş olmalı ki, orada sürekli olarak ebedî gerçekler âlemini, duyulur âlemin geçici gerçeklerinin karşısına koymaktadır (46).

(Sayfa 225'den devam)

nak için ne de teminat için hiç bir akli diyalektik (cedel) e sahip olmadığına inanmıştır. İşte bundan dolayıdır ki onun bilgi teorisi (gnoséologie), mantığı, quadrivium (aritmetik, geometri, gökbilimi ve müziği kapsayan dört bilim) u ve felsefeyi içine alan sosyal ilim ile ancak peygamberlere vahyedilen ilâhî ilim arasını ayırdetmektedir. Bununla beraber orada daima söz konusu olan, hiç bir zaman birbirine ters düşmeyen, fakat tam bir ahenk içinde olan bilginin iki şekil veya derecesidir". Krş. Histoire de la philosophie islamique, Gallimard, 1964, s. 219-220.

(44) Resâ'il..., c. I, s. 372.

(45) Aynı yer.

(46) F. Jadaane, L'influence du stoicisme sur la pensée musulmane, Beyrouth, 1968, s. 198 v.d.

Bu eser ahlâkî ve pratik düzendedir: Müellif orada okuyucularını makuller âlemi olan ikinci cevherlerin olduğu tek gerçeğe doğru sürüklemekten başka bir şey aramamaktadır.

Bu başlığı bitirmek için "Kitâb fî l-felsefe l'ûlâ" yı zikdelim ki, orada Kindî, hareket, nicelik, nitelik şekillerinden biri sebebiyle fani ve değiştirilebilir özelliği, bütün duyulur olana verirken duyulur varlığı makul varlıktan ayırdeder: Artma, azalma, benzeme, benzemezlik, yoğunluk, gevşeklik... Makul varlık aklın konusu olduğu halde, duyulur varlık duyuların konusudur. Kindî, burada birinci ve ikinci cevherler ilmi deyimini kullanmaz, ama hiç şüphesiz aynı gerçek söz konusudur (47).

TABIATTAN İTİBAREN İLİMLERİN SINIFLANDIRILMASI

Bizzat Aristo'nun da belirttiği ilk yunan filozofları, "tabiat filozofları", "fizisyenler" "fizyologlar" terimleriyle adlandırılmalarına rağmen, burada yunan tasavvurunun tabii nesnelere üzerinde düşünme ile başladığını hatırlatmamız gereksizdir. Sonraki filozoflar: Eflâtun, Aristo v.b., en sıkı anlamda alınan felsefeye kendilerini vermiş olmalarına rağmen, bu arada onlar felsefî araştırmalarında tabiatı ihmal etmemişler ve hatta yazdıklarının belli bir sayısını tabii ilimlere adanmışlardır. En azından Rodos'lu Andronik'den beri kendini kabul ettiren "metafizik" deyimini, orada felsefenin hareket noktası olarak yeniden tabiata dönen mevki belirtmek içindir. Bu, Aristo'nun fizik, matematik ilimleri ve felsefe-i ûlâ veya metafizik olarak ayırdettiği ilimlerin sınıflandırılması için önemlidir (48).

Ayrıca Kindî'nin yazdığı külliyyatının büyük bir kısmının konu olarak fiziko-tabii ilimlere sahip olduğunu hatırlamaya gerek yok, Kindî, bu konuda yunan felsefesine bağlıdır (49). Bu, bilhassa "Bir veya iki telli çalgı âletleri kitabı"nda verdiği ilimlerin sınıflandırılmasında görülebilir, ki orada Kindî, eski filozofların, biri kendisinin altında ve bir diğeri üstünde olan "orta" bir ilim kabul etmek âdeti olduğunu yazar. Altta olan ilim, hepsinin ona baş vurması yüzünden fizik veya tabiat ilmidir; yukarıda olan ilim, tabiata ait olmayan ilimdir ki şüphesiz o bununla "metafizik" belirtmektedir. "Orta" ilim, genellikle "aşağıda" olan ilim ile "yukarıda" olan ilim arasında bulunan matematiğe tekabül etmektedir. Bu matematik kavramı, "aracı" bir ilim olarak Kindî tarafından "Âlemin kitesinin sonlu özelliği" ne dair risâlesinin sonunda yeniden ele alınmıştır ki orada Kindî

(47) Resâ'il..., c. I, s. 106-107.

(48) Eflâtun, Aristo, S. Thomas... da, ilimlerin sınıflandırılması için bak. G. Fraile, Historia de la filosofia, c. I, 1956, c. II, 1960.

(49) Dr. İ. Madkour, bu konuda şöyle yazmaktadır: "Kindî, özellikle başlangıç dönemlerinde İslâm felsefî tasavvuruna hâkim olan fizikî eğilim ile ilgili olmaktadır". Krş. La place d'al-Fârâbî dans l'école philosophique musulmane, Paris, 1934, s. 5.

şöyle der: "Matematik açıklamalar, duyular ile akıl arasında aracıdır", bu aynı şekilde Eflâtun'un Cumhuriyet (Republique)'inde bulunan bir kavramdır (50). Kindî, şimdi zikrettiğimiz müziğe dair risâlesinde, tabiî ilimlere ve metafiziğe ait özel ayrıntılar vermemekte, fakat "orta" ilmin bir bölünmesini vermektedir. "O, "orta" ilim dört kısma ayrılır der: Aritmetiğe ait olanı sayı ve sayılı şeyler ilmi, müziğe ait olanı beste ilmi, hendeseye ait olanı geometri ilmi ve nihayet yıldızlar ilmine ait olanı astronomidir" (51). Matematikten bahsettiğimiz zaman, bu dörtlü taksim ile daha önce karşılaştığımızı okuyucu fark edecektir.

Kısacası, ilimlerin "orta" (matematik) ilme "altta" olan (fiziko-tabii ilimler) ilme ve "yukarıda" olan (metafizik) ilme ait bu taksimnin, maddeden itibaren ve maddeye göre ilimlerin farklı derecelerini kuran Aristocu sınıflandırmaya dayandığını söylemek gerekecektir. İbn Nubâte l-Mısri (ölm. 1366), onların maddeyle olan ilişkilerine göre Kindî tarafından yapılan ilimlerin bir bölünmesini daha önce işaret etmiştir (52).

KINDİ AÇISINDAN ARİSTOCU SINIFLANDIRMA

İlimlerin aristocu sınıflandırılması, varlığın çoğulcu ve temsîli (benzetimli) kavramı üzerine dayandırılmıştır. Varlıktan başka şekiller ve onları incelemekten ayrı tarzlar olduğu kadar da ilimler mevcuttur. Diğer taraftan Aristoya göre bir ilmin önem derecesi, konusunun üstünlüğüne bağlıdır. O, en üstün ilim, en üstün konuya sahip olması gereklidir, demektedir. Ayrıca, Metafiziğin, Nikomak Ahlâk'ın, Politika ve benzerlerinin belli kısımları olmasına, bu konuyla ilgili parçaları kapsamasına rağmen, Aristo'nun kesin olarak ilimlerin sistemli bir sınıflandırmasını vermediğini hatırlatmak faydalı olacaktır (53).

Gerçekten, daha önce söylendiği gibi girişle ilgili ilimlerin incelenmesinden sonra, tam bir filozof olmak için, derinliğine ilimlerin Aristocu sınıflandırmasını incelemekten daha çok Kindî'nin yaptığı, Aristo'nun eserlerini sıra ile sayınak, onlardan her birinin konusunu belirtmek ve onların gerekliliği üzerine dikkati

(50) Resâ'il..., c. I, s. 192.

(51) Kitâb el-musevvitât el-veteriyye min zât el-Veter el-vahid ilâ zât el-'aşarat avtâr, Nşr. Z. Yûsuf, Bağdad, 1962: el-Kindî, Writing on Music, s. 70.

(52) Şerh el-'ayûn, şerh risâle İbn Zeydün, Kahire neşri, 1861, s. 163 vd.; Kahire neşri 1957, s. 129-134. Krş. G.N. Atiyeh, a.g.e., s. 39-40. Aristo, Metafizik kitabında ilimlerin sınıflandırmasına ait prensibi, onların maddeyle olan ilişkilerinden itibaren hatırlatmaktadır. Krş. N. Rescher, Studies in the History of Arabic Logic, University of Pittsburgh Press, 1963. s. 29-30. Kindî, "Liber de quin que essentiis" içinde, maddeye göre üçlü bir bölme tesis etmektedir: Maddeyle olan şeyler, maddeden tamamen ayrılmış olan şeyler ve nihayet maddeyle devamlılığı olmayan şeyler: Bunlar "ilâhî" şeylerdir. Krş. Resâ'il..., c. II, s. 9-11.

(53) G. Fraile, a.g.e., s. 413-418.

çekmektir. Bununla birlikte, "Aristo'nun Kitaplarının Sayımı" son derece açıklayıcıdır, çünkü Kindî, ilk islâm filozofu olmasına rağmen, bu konuda "Aristo'nun Külliyyatı" hakkında oldukça iyi bir bilgi vermeyi ispat etmiştir. Bu ise, onun elinde mutlaka filozofun bütün eserlerinin tam metninin bulunduğu anlamına gelmez.

Kindî, bu kitapçıkta Aristo'nun kitaplarının dört çeşit olduğunu söyleyerek başlar: Mantık kitapları, fizik kitapları, psikoloji kitapları ve metafizik. Daha ilerde tamamlamak için Aristo'nun başka özel konularda çok sayıda diğer kitapların ve aynı zamanda başka küçük risâlelerin de müellifi olduğunu söyleyerek bu listeye ahlâk kitaplarını ve politikayı ilâve etmektedir. Kindî tarafından takdim edilen aristocu sınıflandırmayı ayrıntılarıyla görelim.

I. MANTIK KİTAPLARI (54)

Mantık (lojique) kelimesi Arapçaya çeşitli şekillerde tercüme edilmiştir: 'ilm el-âlât, yani alet ilmi, yunanca "organon" kelimesine tekabül eden bir deyimdir; 'ilm el-mizân, yani mizân ilmi, bazan kimyayı da ifade eden bir deyim, kısacası, Hawârizmî'nin "Mefâtih el-'ulûm" da yaptığı gibi bazı durumlarda lüga-viyât anlamını ifade etmektedir. Bununla beraber, her ne kadar mantık aynı zamanda kelime ve dili belirliyebilir ise de, Kindî'nin kullandığı en genel kelime, logos'a tekabül eden mantıktır (55).

Burada bazı açıklamalar gerekli görülmektedir. Kindî, Mantık (Logique) ın bölümü olarak Retorik (belâgat ilmi) ve Poetik (şiire değin) dahil sekiz kitap göstermektedir. O, Porphyre'in İsağojisini bilmesine ve bu konuda da ona iki risâle (56) izafe edilmesine rağmen, İsağojiye hiç bir imada bulunmadan aristocu sınıflandırma ile yetinmektedir. Mantığın çeşitli bölümlerini göstermek için Kâ-togoriyâs, Bâryârmaniyâs, Anûlûtiqî, Sûfistiqâ, v.s. olarak arapçaya tercüme ettiği yunanca kelimeleri kullanmakta ve her kitabın konu ve amacını arabça olarak belirtmektedir. Kindî'ye göre aristocu Mantığın bölümleri ve onların her biriyle ilgili konuları şunlardır:

(54) Burada bazıları için ilginç olabilecek Araplarda mantığa dair bir kısım çalışmaları vereyim. C. Prantl, *Geschichte der Logic im Abendlande*, 3 cilt, eser Berlin'de 1955'de basılmıştır (Kindî ve diğer arap filozofları ile ilgili olan kısım, II, cilt, s. 308-398 sayfalarda bulunmaktadır); İ. Madkour, *L'Organon d'Aristote dans le monde arabe*, Paris, 1934 ve *Mantiq Aristo, wal-nahw l-'arabî*, *Mecellet mecma' el-lüga l-'arabiyye* içinde, c. 7, s. 338-346; 'A. Badawi, *Mantiq Aristo (tahqiq)*, Kahire, 1948; N. Rescher, *Studies in the history of arabic Logic*, Pittsburgh, 1963 (Kindî'ye ait, bak. özellikle bölüm III; *Al-Kindî's sketch of Aristotle's Organon*, s. 28-38); 'A. Badawi, *La transmission de la philosophie grecque au monde arabe*, Paris, 1968 (Mantık'a dair, s. 74-79).

(55) İ. Madkour, *L'Organon...*, s. 40, 45, 50-51.

(56) *İhtisâr Kitâb İsağocî li-Fûrfiryûs* (Porfir'in İsağojisinin özeti) ve *Risâle-i fî l-medhal el-mantiqî b-istifâ' el-kavl* (mantığa eksiksiz bir Giriş) Krş. G.N. Atiyeh, a.g.e., not 34 ve 35.

- a) Kategoriler (el-makûlât) (57)
- b) Perihermeneias (el-tefsîr) (58)
- c) Birinci analitikler (el-'aks) (59).
- d) İkinci analitikler veya Apodictique (el-idâha).
- e) Topikler (cedel).
- f) Sofistik (el-mugâlata) (60).
- g) Retorik (el-belâğa) (61).
- h) Poetik (el-şî'r) (62).

(57) Kindî'ye R. fi l-makûlât el-'aşar diye bir risâle izafî edilmektedir (On kategoriler ile ilgili bir risâle). Krş. G.N. Atiyeh, a.g.e., s. 164 not, 37. Kategoriler kitabının arapça tercümesine dair bak, R. Walzer, Greek into Arabic. Oxford, 1962, s. 70-76.

(58) Kindî, bu kitabın bir özetini yapmıştır. Krş. İ. Madkour, Avicenniana, Le livre de l'Interprétation du Shifâ', MIDEO içinde 10, s. 250. R. Walzer, a.g.e., s. 76-77.

(59) Kindî, Analitikler içinde Aristo'nun dediğine uygun bir risâle yazmış olacaktır. Krş. G.N. Atiyeh, a.g.e., s. 164 not, 38. R. Walzer, a.g.e., (arapça tercümesinde Birinci Analitikler için, s. 77-79). Aristo'ya ilişkin metni, muhtemelen tanımamış olduğu halde, Kindî'nin İkinci Analitiklerin bir özetini yazdığı tahmin edilmektedir, s. 98 vd.

(60) Kindî'ye sofistlik aldatmacalardan korunmanın uslubuna ait bir risâle izafe edilmektedir. Krş. G. N. Atiyeh, a.g.e., s. 165, not, 39.

(61) Kindî, ekolüne ait Retorik için, okuyucuya R. Walzer'in kaynaklarına başvurmayı tavsiye ederim: "For the study of Aristotle's Rhetoric in al-Kindî's school. Krş. İbn an-Nadîm's (Fihrist, 250, 2 f.F.) and Ibn al-Qiftî's (37, 20f.L.) reference to the autograph of and "old" translation in the handwriting of Al-Kindî's pupil Ahmad ibn at-Tayyib as-Sarahsi, Krş. F. Rosenthal, American Oriental Series, 26, New Haven, 1943, s. 51", a.g.e., s. 97. Daha önce gördüğümüz gibi Kindî, Retorik ve Poetik'i, Organon'un bölümleri olarak kabul etmektedir; oysa, bu tarzda görmek, syriaco-arab geleneği içinde en azından Simplicius'a kadar gitmektedir. Krş. N. Rescher, a.g.e., s. 30.

Dr. Taha Hüseyih'e göre arap Retorik'i hicri ikinci asırda başlamıştır. Temel, üçüncü asrın ikinci yarısına kadar arap olduğu halde baştan beri yabancı düşünme biçimi ile bilhassa İran ve Yunan düşüncesinden etkilenmiştir. O sırada Aristo'nun Retorik tercümesinin ortaya çıkmasıyla iki retorik arasında mücadele başlamaktadır. Gizlice Yunan felsefesine ve Yunan retorikine baş vuran arap retoriki, ki kendini açıkça Aristo'dan göstermektedir. Bununla beraber iki retorik arasındaki ayrılma kesinlikle tam değildir. İbn Sina, Şifâ'da, Aristo retorikini tahlil ederken sanki onu araplaştırdı ve böylece o, iki retorik arasında mümkün mertebe uzlaşma sağlamıştır. Krş. Le rapport entre la rhétorique arabe et la rhétorique grecque, Actes du XVIIIe Congrès International des Orientalistes içinde, 7-13 Eylül, 1931, Leiden, s. 241-242.

(62) Paris Bibliothèque Nationale'de VI. asrın süryanice bir tercümesine göre yapılmış, Aristo'nun Poetik'inin arapça tercümesinin bir elyazması vardır. (Ar. 882a), bu, X. asrın başına uzanan bir tercümedir. D.S. Margoliouth bundan bazı parçaları, 1887'de Analecta Orientalia ad Poeticum Aristotelicum içinde tercüme etmiştir. Londra, 1887, Daha sonra, Jaroslaus Tkatsch, Viyana Akademisinin desteği ile arapça tenkidli bir tercümesini yaptı: Die arabische Uebersetzung der Poetik des Aristoteles und die Grunlage der Kritik des griechischen Textes, I, Wien, 1928; II, Wien and Leipzig, 1932. Krş. J. Hardy, Aristote, Poétique texte établi et traduit par J. Hardy, Paris 1932, s. 26-27.

II. FİZİK KİTAPLARI

Kindî'nin kitaplarının büyük bir kısmının konu bakımından tabii ilimlere sahip olduğunu daha önce söylemiştik. Kindî, Aristo'nun fiziğe ait yedi eserinin bir listesini vermekte, fakat o kitaplardan meydana gelen her birinin kitap sayısından bahsetmeksizin onların konularını belirtmektedir (63).

Kindî'nin listesi şunlardır:

- a) Fizikî inceleme kitabı
- b) Sema (Gök)
- c) Üreme ve bozulma (64)
- d) Meteoroloji
- e) Madenler kitabı
- f) Bitkiler kitabı
- g) Hayvanlar kitabı

III. PSİKOLOJİ KİTAPLARI

Biz, Kindî'nin psikolojiye dair Aristo'nun eserlerinin kendi metinlerinden hangi noktaya kadar yararlandığını bilmiyoruz. Onun devrinde tüm metinlerin yokluğu bazen özetler ile telafi edilmişti. "De Anima"nın durumu böyle olmuş olmalı gibi geliyor: "Kindî, Aristo'nun De Anima adlı eseri hakkında Yahya b. Batrîk tarafından tercüme edilmiş, ya da üzerinde çalışılmış bir özetten kısmen bilgi edinmiş olabilir." (65).

(63) Resâil..., c. I, s. 367, 382-383. Aristo'nun fizik ve tabii ilimlere değin kitaplarının arapça tercümeleri için, bak, 'Abdurrahman Badawi, La transmission de la philosophie grecque au monde arabe, Paris, 1968, s. 79-80. Des animaux için, s. 81-82.

(64) Kindî, Üreme ve bozulmayla ilgili bir eserin de müellifidir, onun metni Resâ'il içinde görülebilir... c. I, s. 214-237. Bu risâle içinde, "Kindî, kâinatın aristocu sınıflandırma cetveline taraftardır, fakat bazı noktalarda Ptolemy'e yaklaşan büyük bir eğilim göstermektedir." Kırş. G. N. Atiyeh, a.g.e., s. 160.

(65) M. Guidi e R. Walzer, Studi su Al-Kindi I. Uno scritto introduttivo allo studio di Aristotele, Reale Accademia Nazionale dei Lincei içinde, Serie VI, c. VI, fask, V, Roma, 1940, s. 382, not 2. Aristo'nun psikolojiye dair kitaplarının arapça tercümeleri için, bak, 'Abdurrahman Badawi, a.g.e., s.80-81. G.N. Atiyeh, a.g.e., s. 99-122, Kindî'nin psikolojik doktrinlerinin bir özeti vermektedir.

Not: Yukarıda tırnak içindeki metni ve bazı İtalyanca metin ve dipnotları Türkçeye çeviren A. Ü. Ed. Fak. den Dr. Erdal Birkan'a burada teşekkürlerimizi sunarız.

- a) De anima (66).
- b) De sensu et sensato.
- c) De somno et vigilia (67).
- d) De longitudine et brevitate vitae.

VI. METAFİZİK

Kindî'ye göre metafizik, felsefenin en yüce kısmıdır. Bundan dolayı ona Felsefe-i ülä (İlk Felsefe) adını vermiş ve felsefî eserlerinin en iyisini ona ayırmıştır: Kitâb fî l-felsefe l-ülâ, bugün için onun arapça metin içinde iki neşrine sahip bulunmaktayız (68). Daha ilerde, bizim Metafizik adını koyduğumuzu belirtmek için kullanılan deyimleri vereceğiz.

Kindî, Aristo'nun eserlerinin tasnifinde metafizikten söz ettiği zaman, onun çeşitli kitaplardan oluştuğunu söylememektedir; hatta özellikle tersini söylemektedir: O ancak, bir kitaptan meydana gelmiştir ve bu, şüphesiz Aristocu Metafizik'in bütününe baş vurmak yoluyledir (69).

V. AHLÂK KİTAPLARI

Ahlâk ve politika hususundaki yazılanlar, söz konusudur. Ahlâka ait eserler konusunda Kindî'nin listesi, elbette deyimlerinden bazılarının anlamı çıkarılmak şartıyla yeterince açık gibi görünmektedir, çünkü, o ele aldığı eserlerin adını her zaman vermemektedir. Bizim, Kindî'nin ahlâk ile ilgili Aristo'nun eserlerini ya metinler içinde veya kısaltmalar içinde tanıyıp tanımadığını bilmediğimiz de doğrudur. Gerçek olan, bizzat Kindî'nin de, Risâle fîl -ahlâk (70) ve bir süre önce H. Ritter ve R. Walzer (71) tarafından neşredilen kederleri uzaklaştırma tar-

(66) Dr. Ebû Rîda tarafından yayınlanan risâleler arasında Kindî'nin ruh hakkındaki iki risâlesinin arapça metni bulunmaktadır. Krş. Resâil..., C. I, s. 272-280, 281-282. G.N. Atiyeh, a.g. e., s. 193 içinde Kindî'nin ruh hakkındaki diğer risâlelerinin adları görülebilir. Latince ve arapça varyantları içinde sahip olduğumuz ve birçok araştırmaların konusu olmuş olan Kindî'nin "De intellectu" kitabını burada hatırlatmaya ihtiyaç duymuyoruz.

(67) Kindî, A. Nagy tarafından Die Philosophischen Abhandlungen... içinde, s. 12-27, latince metni yayınlanan "De somno et visione" adında bir kitap bırakmıştır ve onun arapça metni, Resâil içinde, C. I, s. 293-311, bulunmaktadır. S. Albert le Grand, "De somno et vigilia" nun kompozisyonunda bu kitaptan yararlanmıştı.

(68) Bunlar, A.F. el-Ahwani'nin Kahire, 1948 ve Resâil..., 'in neşridirler, C. I, s. 97-162.

(69) Resâil..., C. I s. 368-384. Metafiziğin arapça varyantları ile ilgili olarak bak. 'Abdurrahman Badawi, a.g.e., s. 82-83 ve R. Walzer, a.g.e., s. 114-128. Aynı zamanda metafiziğin bazı yönleri için bak. G.N. Atiyeh, a.g.e., s. 44-82.

(70) Krş, G.N. Atiyeh, a.g.e, s. 195-196.

(71) Studi su Al-Kindî' II. Uno scritto morale inedito di Al-Kindî, Memorie della Accademia dei Lincei, içinde, serie VI, C. VIII, fask. I, Roma, 1938.

zına dair meşhur risâle gibi, ahlâkî nitelikte birçok risâlelerin müellifi olmasıdır. P. Sbath, Halep'te özel bir kütüphanede, Kindî'nin "Felsefe Tetkikine Davet" isimli bir risâlesinin varlığını bildirmiştir (72).

Kindî'nin siyasete dair yazdıklarına gelince, en azından yönetimle ilgili iki eserin başlıkları bilinmektedir (73).

Aristo'nun ahlâk ve politika üzerine yazdıklarının Kindî tarafından bildirilenleri şunlardır: (74)

- a) *Ethique à Nicomaque* (75)
- b) *Magna Moralia* (76)
- c) *Ethique à Eudème* (77).
- d) *Politique* (78).

Kindî, Aristo'ya ait risâlelerin sayımını yaptıktan sonra, Aristo'nun özel konulara dair birçok kitapların ve ayrı zamanda özel meselelerle ilgili birçok risâlelerin de müellifi bulunduğunu açıklamaktadır (79). Diğerleri daha genel bir niteliğe sahip oldukları halde (80), Simplicius, Philopon ve Olympiodore gibi

(72) Al-Fihrist (Catalogue de Manuscrits Arabes), Premiere partie. Ouvrages des auteurs antérieurs au XVII e siècle. Le Caire, 1938, s. 112-113.

(73) G.N. Atiyeh, a.g.e., s. 195. Bak. aynı eser, Kindî'nin ahlâka ait doktrinlerinin bir özeti, s. 123-147.

(74) Resâil..., C. I, s. 369 ve 384.

(75) Arap dünyasında Nikomak'ın Ahlâkî ile yapılan bütün etkiyi belirlemek henüz mümkün değildir. O, önce İshak b. Huneyn (ölm. 910-911) tarafından arapçaya tercüme edildi ve daha sonra diğer tercüme yapıldı. Genel olarak arap filozofları ya onu şerh ettiler veya ondan etkilen-diler. Bu konu için bak. R.A. Gauthier, O.P. et J.Y. Jolif, O.P., *L'Ethique à Nicomaque*, C. I, Louvain-Paris, 1958, s. 71-74; A.J. Arberry, *The Nicomachean Ethics in Arabic*, Bulletin of the School of Oriental and African Studies içinde, 17, 1955, s. 1-9; D.M. Dunlop, *The Nicomachean Ethics in Arabic*, Books I-VI, Oriens içinde, C. 15, 1962; s. 18-34; 'Abdurrahman Badawi, a.g.e., s. 83; M. Guidi ve R. Walzer, *Studi su Al-Kindî*, I. Uno scritto..., s. 383; not, 3.

(76) M. Guidi e R. Walzer, *Studi su Al-Kindî* I. Uno scritto introduttivo allo studio di Aristo tele, Reale Accademia Nazionale dei Lincei, serie VI, C. VI-fasc. V, Roma, 1940, s. 407.

(77) M. Guidi e R. Walzer, a.g.e., s. 407.

(78) Kindî, *Politique*'in *Ethique à Eudème* ile karıştırma veya bir tutma duygusunu vermektedir. O, gerçekten *Politique* konusunda Aristo'nun onu dostlarından birine ithaf ettiğini ve onun *Ethique à Nicomaque* ile bazı bölümleri aynen kapsadığını söylemektedir. Bu yanlış anlama veya tanıma durumu, *Politique*'in arapçaya hiç bir zaman tercüme edilmemiş olması gerçeği ile daha iyi açıklanabilir. Krş. M. Guidi e R. Walzer, *Studi su Al-Kindî* I. Uno scritto..., s. 383-384.

(79) Resâil..., C. I, s. 369.

(80) M. Guidi e R. Walzer, a.g.e., s. 384, not, I.

Aristo'nun eski şarihleri, daha önce Aristo'nun eserleri arasında, risâleler halinde, özel konuları ele alanların mevcut olduklarını belirtiyorlardı. Kindî, bu kitapların ve risâlelerin özel konuları ele aldıklarını söylediği zaman, öyle gösteriyor ki bu eserler çok kısadır. Binaenaleyh *Metaphysique*, *De anima* v.s. gibi geleneksel olarak Aristo'ya isnat edilen eserler yanında, Aristo'nun yazılı eseri içinde "dialogues" gibi, bazı kaybolmuş eserler yahut yanlışlıkla ona isnat edilen diğer eserlere de rastlanmaktadır. "Dialogues" gibi bize kadar parçalar halinde gelen bu eserlerin bazıları, onun düşüncesinin gelişimi içinde platoncu bir safha ile son senelerin Platon ve Aristo arasındaki diğer bir intikal "transition" safhasını ayırtmaya müsaade etmiştir. Kindî, bu çok sayıdaki başka kitaplardan ve başka risâlelerden söz ettiği zaman, hangi cins kitaplara bağlanmaktadır: "Dialogues" mı, kaybolan eserlere mi, yoksa uydurma eserlere mi? Bu soruya cevap zordur, fakat çok muhtemel, onun yalnız geleneksel Aristo düşüncesine değin eserleri değil, aynı zamanda diğer eserleri de bildiğini savunmak gerekir. Meselâ R. Walzer, Kindî'ye dair önemli bir makalesinde, Kindî'nin Aristo (81)'nin Eudème "dialogue" unun doktrinlerini ruhla ilgili eserlerinin birinde yaydığını ve Kitâb el-felsefe l-ülâ'sında, *Proteprique* (82) "dialogue" un izleri bulunduğunu ortaya koymaktadır.

DIĞER TASNİFLER

Biz daha önce ilimlerin tasnifine ait Kindî'nin hiç bir risâlesinin metnine sahip bulunulmadığını ve bu noktada onun yunan düşünürleri içinde kendine ulaşmış olanı benimsediğini, yani nazarî, amelî ve üretken olarak ilimleri tasnif eden Aristo'da bir örneği mevcut bulunan nazarî ve amelî halde ilimlerin genel bir taksimatı olduğunu söylemiştik. Kindî, nazarî ve amelî görünüm altında ilme bir çok imade bulunmaktadır. Meselâ, o, "Kitâb fi l-felsefe l-ülâ" da, filozofun, nazarî ilimde gerçeği elde etmeyi ve eylemde yani tatbikat (pratik) da bu gerçekle uygun olarak davranmayı aradığını söylemektedir. Buradan, nazariye ve amelin, gerçek ve eylemin karşılıklı olarak birbirlerini tamamladıkları görünmektedir (83). O, "Liber de quinque essentiis" de felsefe her şeyin ilmi olduğuna göre, bütün bilginin felsefeye indirgenebileceğini söyler. Yine o, ruhun "cogitatio vel ratio et sensus" olarak bölündüğü gibi, bu külli bilginin nazarî ve amelî (bilgi ve işlem) olarak bölündüğünü söylemektedir. Nazariyat zihni kısma, tatbikat ise duyulur kısma denk düşmektedir. Bu bölme, gerçekte, "Kitâb fi l-felsefe l-ülâ" da bulunan genel bir bölmedir ki, orada Kindî duyuların konusu olan duyulur varlık-

(81) *Newstudies on al-Kindî*, Greek into Arabic içinde, Oxford, 1962, s. 175-205; Eudème için, s. 201 vd. Aristo'nun uydurma (apocryphes) eserlerinin arapça tercümeleri için krş. Abdurrahman Badawi, a.g.e., s. 84-93.

(82) R. Walzer, *The rise of islamic Philosophy*, Oriens içinde, 1950, C. 3, s. 9.

(83) *Resâ'il...*, C. I, s. 97.

lar ile zihnin konusu olan zihni veya külli varlıklar arasında en önemli bir fark kurmaktadır (84). "Liber de quinque essentis" de, yine, o, düşünce veya zihinle ilgili kısımda "divinorum-ilâhî" den olan kısım ile "artificialium-sunî" den olan diğer kısmı ayırmaktadır. Sun'î şeylerin incelenmesi, Aristo'nun hareketli ile hareketsiz (85) varlıklar arasında kurduğu büyük bölüm içinde hareketli şeylerin incelenmesine tekabül ederken, ilâhî şeylerin incelenmesi, Aristocu bölümün hareketsiz şeylerinin incelenmesine tekabül edecektir. Yine biz, Aristo'nun politika, manastır ve ekonomiye ilişkin olanı felsefenin ameli kısmı içine aldığını hatırlatalım. Kindî, Aristo (86)'nun etik (ahlâk) inden söz ettiği zaman bu bölümü çok iyi hatırlatmaktadır; bununla beraber o, kitapta (87) onu ilgilendiren felsefenin ameli kısmı olmayan vakıa ile çok iyi açıklanabilecek olan felsefenin ameli kısmını "Liber de quinque essentis" de ele aldığı zaman, ona hiç bir imada bulunmamaktadır.

İLÂHİYATIN YERİ

Kindî'ye göre ilimlerin sınıflandırılmasıyla ilgili bu incelemeleri bitirmek için, diğer iki ilim konusuna kısaca değinmek istiyorum: İlähiyat ve Astroloji.

Önce onlar arasında ilimlerin ayrılmasının ilkçağda, daha sonra olduğu derecede net olmadığını hatırlatmak gerekir, çünkü çeşitli bakımlar altında düşünülse de ilimlerin deyimleri (istilahları) henüz kararsız ve kısacası birçok anlam belirsizlikleri aşağı yukarı genel bir konuya sahip bazı ilimlerin gerçekleşmesi ile kurulmuş idi. İlk ilâhiyatın durumunu görelim.

Aristo, Metafizik içinde ilim olarak tam istenilen açıklıkta ilâhiyatın yerinden söz etmemektedir. İlähiyat orada bazan felsefe-i ülä'nın bir kısmı gibi, bazan konusundan dolayı ona üstün olan bir ilim gibi görünmektedir: İlk asıllar ve ilk sebepler, bu anlamda ilâhî bir ilimdir, çünkü ilk asıl ve ilk sebep Allah'tır. O ezeli ve hareketsiz, ayrı bir varlığa dair olduğu için yüksek bir ilimdir, çünkü, en yüksek ilim, en üstün derecedeki varlığa ait olmalıdır. Mamâfih vaktiyle, o, felsefe-i ülä'yı ilâhiyattan daha genel bir ilim gibi takdim eder, çünkü ilâhiyat özel bir varlığa dairdir: Bu ilim, Allah'ı özellikleriyle (88), varlığı varlık olarak incelemektedir.

Şimdi Kindî'ye geçelim. Onun ilimler içinde ilâhiyatı yerleştirme biçiminde, tamamen açık denebilecek bir çelişki vardır. Neden tamamen açık? Çünkü orada söz konusu olan sadece bir lügat meselesi ve ilâhiyat denilenin konusunu inceleme

(84) Resâ'il..., C. I, s. 106-107.

(85) G.N. Atiyeh, a.g.e., s. 40.

(86) Resâ'il..., C. I, s. 384.

(87) G.N. Atiyeh, a.g.e., s. 40.

(88) G. Fraile, a.g.e., a.g.e., C. I, s. 416-418.

şeklidir. Lügat gerçekten de henüz tesbit edilmiş değildi ve bundan dolayı iman, din, tanrıya değin ilim gibi kelimeler eş anlamlı düşünölmekte idi. İlähiyatın muhtevası, bazan sadece akılla bilinen Allah, bazan peygamberlerin sahip olduğu bilgi gibi ilâhî vahiyyle veya tabiat üstü vasıtalar ile bilinen Allah idi. Kindî'nin ona verdiği anlam işte budur.

Kindî, "Kitâb fî l-felsefe l-ülâ" da felsefenin, esasları ve gerçekleri itibariyle (başka yerde yeniden ele aldığı tanım) eşyanın ilmi olduğunu söylerken, ilâhiyatı felsefenin içine sokmuştur; oysa gerçeklikleri itibariyle eşyanın bu bilgisine, rubûbiyet ilmi ve vahdaniyet ilmi, yani monoteiz (tek tanrıçılık) ilmi girmektedir. Sanıyorum felsefenin içindeki ilâhiyatın bu kapsamında, felsefeyi ve dini, imanı ve akli uzlaştırmak için büyük bir istek vardır ki ona göre bunlar Allah'ı, bilmeye, hayrın ve faziletin tatbikatına yönelmektedir (89).

Kindî, "Aristo'nun kitaplarının sayımı" risâlesinde, felsefeden üstün bir bilme tarzına kaim olan, belki peygamberliğe değin bilgi edinebilecek ilâhî bir ilimden söz etmektedir ki, o ilim, daha yukarıda denildiği üzere, beşerî vasıtalar (çaba, dikkat, zaman) ile kazanılan sosyal bir ilim gibi sunulmuştur. Halbuki ilâhî ilim, ruhun belli bir hal yani tasfiye ve ilhamına dayanmış, ilâhî irade tarafından karşılıksız bir ihsan olarak sadece yukarıdan Allah'ın emirleri ile gelmektedir (89). İlähî ilimden dolayı olan bu tercihte, için için eflatuncu ve yeni eflatuncu tesirleri unutmaksızın, Kindî'nin İslâmî din duygusunu görmek gerekir (91).

Kısacası, Dr. A.F. el-Ahvani'nin yazdığı gibi: "Aristo'nun Kitaplarının Sayımı" na dair olan bu risâlede, Kindî, din ile felsefe arasında kesin bir ayırım yap-

(89) G.N. Atiyeh, a.g.e., s. 22-25. Krş. Resâ'il..., C. I, s. 104. Dr. A.F. El-Ahwany, Kitâb fî l-felsefe l-ülâ'nın bu parçası konusunda, şöyle yazmaktadır: "Felsefe ve din arasındaki muvafakat üç temel münakaşa üzerine kurulur: 1) İlähiyat, felsefenin bir bölümüdür; 2) Peygamberin vahyi ve felsefî itimad birbiriyile mutabakat ederler; 3) İlähiyatın takip ettiği şey, mantıkî olarak buyurulmuştur. Felsefe, eşyanın gerçeğinin bilgisidir ve bu bilgi, ilâbiyatı (el-rubûbiyye), monoteizm ilmini, ahlâkı ve faydalı bütün ilimleri kapsamaktadır". Krş. a.g.e. s. 425.

(90) Resâ'il..., C. I, s. 372-373.

(91) "Kindî'nin teolojik tutum ve davranışları, mevcut yazmada ne sadece peygamberlerin kendilerine has bilgisinden uzun uzadıya bahseder, ne de ilâhî vahiy hakkında bize kısa bir örnek verir (36, 78-82 sayfaları arası), ama o mutezileye ait Kur'an tefsir metodlarını uygular, müslömanlara mahsus genel temayülün prensibini taşır, bayatın her yönüyle dinin içtenlikle yayılışını ilham eder. Ve bu da İslâmın özelliğidir, onun mükemmeliyet vasfı Mu'tezilenin teolojik düşünce devresine uyar. Ama muhtemelen Kindî'nin de, din ve felsefe uzlaşımını desteklemiş olan diğer filozofların da etkilenmediği söylenemez. Onun böyle bir kesin tutum ve davranış içine girmesinin nedeni, saf felsefenin geliştii putperest Yunana daha ziyade son antik devre hâkim olan çevreden ileri gelmektedir..." Krş. M. Guidi e R. Walzer, Studi su Al-Kindî, I. Uno scritto introduttivo allo studio di Aristotele, Roma, 1940, s. 388-389.

maktadır... İlahiyatın, felsefenin bir bölümü olduğu bu genel görüşüne karşı, biz burada şunları bulmaktayız: 1) İlahiyat felsefeden daha yüksek bir yer işgal eder; 2) Din ilâhî bir ilim, felsefe ise sosyal bir ilimdir; 3) Dinin yolu iman, felsefeninki ise akıldır; 4) Peygamberin bilgisi doğrudan ve vahiy vasıtasıyla, filozofunki ise mantık ve ispat yoluyla" (92).

ASTROLOJİNİN YERİ

Şimdi Astrolojiye kısaca değinelim. Önce Kindî'nin G.A. Nallino'ya göre "Açıkça Hind modelleri üzerine dayandırılmış" (93) olan Astrolojiye ait birçok risâlelerin müellifi olduğunu hatırlatalım. Kindî, Astrolojiyi Astronomiden farklı düşünmez: Ona göre her ikisi de felsefenin içine dahildir. Bundan dolayıdır ki, onu girişle ilgili ilimlerin, fizik ve hatta metafiziğin prensipleri üzerine kurarken Astrolojiye ilmî bir hususiyet vermeyi denemiştir, öyle ki "Kindî, Astrolojinin sistematik prensip ve metodlarıyla tam rasyonel bir biçim arayan tek kişiydi" (94).

Kindî, Astrolojinin tek ölçüsü için "nativitates"i içine alan Ptolèmee'nin teorisinden burada biraz uzaklaşırken, Astronominin dalları olarak "nativitates", "electiones" ve "interrogationes"i dikkate almaktadır, çünkü semavî cisimlerin eğilimi, doğum esnasında bütün hayatın kaderini göstermektedir (95).

Kindî ve diğer müslüman Astrologlar tarafından izlenen sistem dört kavuşma konumu sistemidir: Büyük, orta, küçük, Satürn ve Mars'ın kavuşma konumudur ve hatta bu sistemi arap astrolojisi içine sokmuş olan şerefi Kindî'ye ait gibi görünmektedir (96).

(92) A.F. El-Ahwani, a.g.e., s. 425.

(93) Raccolta di scritti editi e inediti. C. V. Astrologia-Astronomia-Geografia, Pubblicazioni dell'Instituto per l'Oriente içinde, Roma, 1944, s. 7. Kindî'nin bize latince metin içinde bir risâlesi ulaşmıştır. Venedik'te 1507'de ve Paris'te 1540 da, atmosferle ilgili değişmelere ait sonuçları ihtiva eden "De mutatione temporis sive de imbribus" adı altında basılmıştır. Krş. A. Nallino, a.g.e., s. 9. Kindî'nin Astrolojiye ait eserlerinin başlıkları için, bak. G.N. Atiyeh, a.g.e., s. 188-190.

(94) C.A. Nallino, a.g.e., s. 19-20, G.N. Atiyeh, a.g.e., s. 79.

(95) C.A. Nallino, a.g.e., s. 10-11.

(96) "O, Kindî iledir (c. 850 veya 873) ki kavuşma konumu (konjonksiyon) hakkındaki öğretim, Arap astrolojisinde onun ilk görünüşü görünümündedir." Krş. M. Aston, The Fiery Trigon Conjunction: An Elizabethan Astrological Prediction, Isis içinde, C. 62, 2 no 207, 1970, s. 162, not, 11. Bu gibi kavuşma konumlarına dayanarak, siyâsî ve dinî büyük bir değeri olan olaylar konusunda da kanaat söylenebileceğine inanılıyordu. Çoğu kez müslüman müelliflerin hatırlattığı İslâm dininin süresine ilişkin Kindî'nin önceden haber vermesi, bu anlamda meşhurdur ki, onun arapça metni, O. Loth tarafından yayımlanmıştır. Al-Kindî als Astrolog, Morgenlandische Forschungen, Festschrift an H.L. Fleischer, Leibzig, 1875, s. 263-309. C.A. Nallino, a.g.e., s. 15-16. Kavuşma konumları teorisi Ebû Ma'ser'in meşhur kitabı Avrupaya sokulmuştur, Demagnis conjunctionibus, Ebû Ma'ser, jüpiter ve Satürn'ün başka bir gezegenle karşılaşmasının bir peygamberin ortaya çıkması ve dinin bir değişiklik göstermesi anlamını taşıdığını inanarak söylemekteydi. Krş. M. Aston, a.g.e., s. 162, not, 12. R. walzer'in Astrology and Religion bölümüne de bak. Greek into Arabic içinde, s. 199 vd.

Farabi ve İbn Sina gibi müslüman filozoflara göre, Astroloji tabii ilimlere dahildir, halbuki o, Ptolémée'nin "Tetrabiblos" veya "Quadripartitum"unu takip eden müslüman filozoflara göre Astronomiyle yıldızlar ilminin bir kısmıdır (97).

Ortaçağda diğer ilimler gibi latin Astrolojisi yalnız prensipleri konusunda değil, aynı zamanda lügat konusunda da müslüman Astrolojisinin katkısı ile zenginleşmiştir (98). Bununla beraber, ilmî tipin bu astrolojisi dışında kiliseye değin çeşitli cezaların konusu olmuş olan sözde büyüye ilişkin formüllerin, ruh çağırmanın, toprak falının v.b. nin tam ilmî bir literatürü meydana çıkmıştır (99).

Astroloji ilmi, üniversite çevrelerinde sırf tabiat üstü veya büyüyü kapsayarak tatbikata uzanan bir itibardan yararlanıyordu. "Her şeye rağmen, aritmetik, geometri, gökbilim ve müziği kapsayan dört bilim (quadrivium) in biri olarak gösterilebilen astrolojinin biraz önce hatırlattığımız tatbikattan daha çok üniversite çevrelerinde yayıldığı tahmin edilebilir. Bilhassa, o, felsefî ve dinî bir etkiye sahipti..." (100). Fakat ilim ile olağanüstü bir şey arasındaki sınırları kim belirleyebilir? Yıldızlar ilmine değinen Kindî'nin bazı teorileri, açıkça ceza ve tenkid konusu olmuşlardır. Böylece "De erroribus philosophorum"un müellifi, dünyadaki olaylarla ilgili yıldızların etkisine genellikle baş vuran Kindî'nin birçok teorilerini mahkûm etmektedir. Bu yanlış düşünceler (errores), Kindî'nin "De theorica arithmetice magicarum" adlı, fakat yazmalarda daha çok "De radiis stellaris" (101) adını taşıyan bir kitabında ele alınmıştır. Gerçekten biz, Kindî'nin kâhinliğe değin (102) büyük risâle yazdığını bilmekteyiz.

Kindî, henüz bilginin çeşitli dalları arasında ilmî hudutların ve sınırın belirlenmesi gerektiği birdönemde yaşamaktaydı.

(97) C.A. Nallino, a.g.e. s. 106 vd. Farabi, Catalogue des Sciences (İlimler Katoloğu) içinde astronomi adı altında en azından iki ilmi ayırdetmek gerekir; İstikbalde gelecek olana ilişkin yıldızların işaretlerini inceleyen yıldızların kararlarını bildirme ilmidir ki bu astrolojidir, diğeri yıldızların matematik ilmidir ki bu tam deyimle astronomidir. Krş. A. Gonzalez Palencia'nın neşri, 2. baskı, Madrid, 1953, s. 46-48.

(98) "Roma dünyasından onu ayıran büyük ölçüde kültür (bilgi) uçurumu olmasına rağmen, XII. asrın başından XV. asrın sonuna kadar Ortaçağ Latin Astrolojisi Arap Astrolojisinden farklı değildi. Tek kaynak Arapça idi... Teknik terminoloji, Arapça kelimelerden alınmış latince edebî tereümelerdir. Bir bakıma bu kelimelerin basit bir bozulmuş şeklidir", Krş. C.A. Nallino, a.g.e., s. 40-41.

(99) M. Th. d'Alverny, Un témoin muet des luttes doctrinales du XIII e siècle Archives d'histoire doctrinale et littéraire du Moyen Age, 1949, s. 227.

(100) M. Th. d'Alverny, a.g.e., s. 228.

(101) M. Th. d'Alverny, a.g.e., s. 228. De erroribus philosophorum için, Krş. P. Mandonnet'in neşri, Siger de Brabant et L'averroisme latin au XIIe siècle içinde, Louvain, 1908, Kindî'nin "errores"i için, s. 18-20.

(102) T. Fahd, La divination arabe, Etudes religieuses, sociologiques et folkloriques sur le milieu natif de l'Islam, Leiden, 1966, s. 216.

SONUÇ

Bütün bu kısa açıklamanın genel sonucu olarak biz, Kindî'nin tercüme ve özetler içinde kendine ulaşan yunan ilminin mirasını topladığını ve onu kendine mal etmeye, özetlemeye ve tasnif etmeye çalıştığını söyleyebiliriz. O, bilgilerin hatırı sayılır çoğunluğundan kendini cesaretsizliğe bırakmayıp, sınıfladığı, tanımladığı ve geliştirdiği çok çeşitli konular üzerinde eserler yazmıştır. Onun bilgiyi sınıflaması, girişle ilgili ilimlerden başlar, felsefenin çeşitli kısımları arasından metafiziğe kadar yükselir ve ilâhî ilimle zirvesine ulaşır. Onun genel görüşü iki bölümü ihtiva etmektedir: Çalışma, uygulama, araştırma ve duyuların ve zihnin bütün mekanizmasının kullanılması yoluyla elde edilen bir sosyal ilim; Allah'ın hür iradesiyle kendisini gösteren ve bu ilâhî ilmi kabul etmeden önce gelen belli bir tasfiye ve ilhamla bazı belli ruhlara verilmiş olan ilâhî ilimdir. Peygamberler bu ilâhî ilimle imtiyazlıdırlar, halbuki sosyal ilimler alanında bilgenin en yetkin örneği olarak kâmil filozof gözükmektedir.

A. Cortabarría-Beitia, o.p.

İspanyolcadan tercüme eden A. de Sa, o.p.